

ANALIZA VEKOVNOG FENOMENA AUTORITARNOSTI NA BALKANU

¹Miloš Bogdanović, ²Dušan Obradović, ³Lidija Ćuk Jovanović

¹ milos@enlite.org, ² obradovicdusan@yahoo.com

³Neuropsihijatrijsko Odeljenje Instituta "Dr Laza Lazarević", Beograd, Srbija i Crna Gora

Postoji potreba za dubljom analizom uzroka vekovnog fenomena autoritarnosti na Balkanu, jer od dubine razumevanja problema zavisi i uspešnost metode koja se primenjuje u rešavanju problema. Sama kritika plodova autoritarnosti - kulta ličnosti, konzervativizma, nepoštovanja i mržnje prema osobama druge ideologije, vere, nacije i rase - ne može donositi očekivane rezultate ukoliko sami uzroci autoritarnog načina razmišljanja nisu raskrinkani i uklonjeni u samom svom korenu. Sklonost ka autoritarnom načinu mišljenja i ponašanja se uvek pojavljuje kao posledica odricanja odgovornosti za sopstveno mišljenje i ponašanje. Takođe, ljudi će pokazati sklonost ka međusobnim sukobima, nezavisno od toga koje ideali sami zastupaju, ukoliko ih njihova kultura i tradicija opterećuje sjetom ili krivicom kao pokretačkim motivima u svakodnevnom životu. Sjetom ljude čini uvredljivim, a krivica paranoidnim i tako prirodno sklone sukobima. Nezreo i neodgovoran način mišljenja i ponašanja je duboko utkan u našu kulturu i tradiciju, i zato izlazak iz naše vekovne zaostalosti zahteva radikalne promene u našem odnosu prema životu.

ČOVEK KAO SLOBODNO I ODGOVORNO BIĆE

Za razliku od životinje, čovek je biće odgovorno za svoje postupke. Čoveka čine odgovornim razum, savest i volja. Kada razum raskrinka određene motive kao iracionalne (nesvrhovite sopstvenom i tuđem dobru) tada savest tim motivima pridaje moralnu dimenziju - proglasi ih grehom i traži od čoveka da im se on svojom voljom odupre. Ukoliko poslušamo glas savesti, tada postajemo ljudi u najuzvišenijem smislu te reči. Odgovornim ponašanjem mi se uzdižemo iznad svoje biološke prirode, postajemo slobodni da menjamo i sami sebe i svet oko sebe. Ali, čovek može i da se odrekne svoje odgovornosti i da postane žrtva svojih slabosti i spoljnih uticaja. U tom slučaju on dolazi u sukob sa svojim intelektualnim posebnostima zbog kojih se razlikuje od drugih živih bića. Ako se čovek svojom voljom ne odupire svojim slabostima, tada mu smeta upotreba razuma jer raskrinkava iracionalnost njegovih motiva. On tada dolazi u konflikt ne samo sa zdravim razumom, već i sa sopstvenom savešću, koja ga opominje zbog pokoravanja iskušenju.

NEODGOVORNOST REZULTUJE AUTORITARNOŠĆU

Ljudska zajednica, koju odlikuje kolektivna neodgovornost, pokušava da nadomesti problem razuma i savesti kroz potrebu za ideološkim autoritetom koji će da misli i odlučuje umesto nje same. Razumno preispitivanje sopstvenih postupaka i susret sa sopstvenom neispunjenom odgovornošću bi izazvali neželjeni stres. Kako takav princip opšte neodgovornosti vrlo brzo donosi loše posledice, javlja se potreba i za dežurnim krivcima na koje se prebacuje odgovornost za postojeće probleme, a ti krivci se pronalaze u ideološkim, nacionalnim, verskim, ili nekim drugim neprijateljima. Zatim stupa na delo mehanizam projekcije, pa se neprijatelju projektuju sopstvene nepriznate slabosti, što izaziva psihološku satisfakciju sopstvene neodgovorne savesti. Tako se formira autoritarna svest, koja predstavlja najveće prokletstvo, ne samo čoveka srednjeg veka, već i čoveka savremenog doba.

AUTORITARNOST U VREME KOMUNIZMA

U vreme komunizma, ideološki autoritet je predstavljala komunistička partija sa Titom na čelu. Njegova ispravnost se slepo podrazumevala, a dovodenje u pitanje njegove odgovornosti smatralo se hulom. Dežurni krivci za probleme u društvu bili su disidenti. Narod se, bilo iz svesnog interesa, bilo zbog svoje zavedenosti, plašio da nekim svojim postupkom neslaganja sa partijskom politikom ne dobije etiketu - disident, pa se na taj način odricao i svake dobronamerne kritike koja bi predstavljala lek za bolesno stanje društva i koja bi sprečila produblјivanje opšte krize.

NADA NEKADAŠNJE OPOZICIJE

Ipak, mali front intelektualaca koji je mislio svojom glavom, borio se protiv autoritarnosti svoga vremena i nadao se da će sloboda misli i govora omogućiti uslove da se autoritarnost komunističkog doba raskrinka i da će narod probuđen i otrežnjen jednoga trenutka stvoriti društvo uistinu demokratskih principa.

LAŽNA REFORMACIJA

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dolazi do ostvarenja slobode misli i govora u društvu, i istovremeno do pada autoriteta komunističke ideologije. Većina odbacuje svoju iskompromitovanu komunističku ideologiju. Međutim, sociološka istraživanja su otkrila ne pad, već porast autoritarne svesti, koja više nije imala komunističku, već antikomunističku formu. Jedni idoli su samo zamenjeni drugim idolima. Narodni heroji su u ljudskoj svesti zamenjeni hrišćanskim svecima, a komunistički lideri, raznim stranačkim liderima. Dežurni krivci optuživani za probleme u društvu, neprijatelji revolucije - disidenti, sada su zamenjeni nacionalnim, stranačkim i verskim neprijateljima. Ljudima je i dalje važnije ko govori, a ne smisao onoga šta se govori.

Preko 60% anketiranih se u prosuđivanju ispravnosti nečije ideje oslanja na nerazumne kriterijume: KO je tu ideju izneo, KOLIKO ljudi je zastupa i sluša glas sopstvenih OSEĆANJA, umesto da razumno prosuđuje SMISAO same ideje. Naše istraživanje je otkrilo da je gubitak zdravorazumnih kriterijuma u srazmeri sa sujetom (odlika 30,9% ispitanika), krivicom (25,5%) i sebičnim sentimentom (23,6%) kao pokretačkim motivima ispitanika. Kod onih koji su pokrenuti altruističkim motivima, analiza smisla je na prvom mestu, a kod onih koji su pokrenuti sujetom, krivicom i sebičnim sentimentom, na poslednjem mestu po zastupljenosti. Motivacija koja ne može da izdrži kritiku zdravog razuma rezultuje čovekovim odricanjem od zdravorazumnih principa mišljenja.

Neodgovornost je i danas obavijena tabuima u koje ne sme da se dira, isto kao i u vreme komunizma, samo što se zlo više ne čini u ime partije i radnog naroda, već u ime vere i nacije, i u ime raznih drugih ideoloških izgovora.

Kako se narod nije pokajao za zlo koje je činio pod uticajem komunističke ideologije, nego je tu odgovornost prebacio na komunističke vođe, to zlo je ostalo u srcu nacije, i otuda je danas stanje u društvu gore nego u vreme komunizma. Autoritarnost je vekovno iskustvo naroda Balkana i zato zahteva svoje dublje objašnjenje.

AUTORITARNOST I POLITIČKE STRANKE

U publikaciji "Putevi istraživanja autoritarnosti" objavljeni su rezultati istraživanja stepena autoritarnosti među pristalicama različitih političkih stranaka u Jugoslaviji: "Pokazalo se da su najautoritarnije pristalice SRS (95,41), JUL (94,17) i SPS (93,96), zatim sledi SPO (87,90), a manji stepen autoritarnosti pokazuju pristalice DSS (78,29), DS (73,39) i oni koji su se opredelili za ostale stranke (DPS CG, DA, GSS... - 74,95)." (Dr. Nebojša Petrović, Putevi istraživanja autoritarnosti, 80) Glasačko telo Demokratske stranke je najmanje autoritarno zbog odsustva autoritarne ideologije, ali je ipak autoritarno u priličnoj meri, zato što je naš čovek u globalu neodgovoran i samim tim sklon autoritarnosti.

ATRIBUTI AUTORITARNE LIČNOSTI

Tragične posledice nacističke ideologije tokom Drugog svetskog rata, proizvele su potrebu za objašnjenjem fenomena autoritarnosti. Kako je bilo moguće da jedan civilizovan narod centralne Evrepe učini takva zverstva, iznenadilo je ne samo Jevreje (koji iz Nemačke nisu emigrirali dok su to još uvek mogli, upravo zato što su imali poverenje u nemačku kulturu i prosvetčenost), već i psihologe, koji su svoj dublji odgovor ponudili u delu Adorna i njegovih saradnika. Pedesetih godina XX veka oni su objavili definiciju autoritarne ličnosti, koju odlikuje devet elemenata:

- 1) Konvencionalnost (rigidno pridržavanje vrednosti srednje klase i njihovo rigidno održavanje);
- 2) Autoritarna submisivnost (nekritičko prihvatanje autoriteta i zavisnost od njih);
- 3) Agresivnost (pre svega u odnosu na osobe koje krše konvencionalne vrednosti, zalaganje da se kazne, prezru i odbace);

4) Antiinterceptivnost (neprihvatanje subjektivnog i imaginativnog i nesklonost ka bavljenju vlastitim doživljajima);

5) Poštovanje vlasti i pozitivan odnos prema njoj (identifikacija sa onima koji imaju moć, naglašavanje strogosti, discipline...);

6) Destruktivnost i cinizam (negativan odnos prema humanim vrednostima i uopšte odbacivanje humanosti);

7) Sklonost ka čestom korišćenju mehanizama projekcije (projektovanje u spoljni svet vlastitih nesvesnih impulsa, sklonost da se veruje da je svet pun tajni i opasnih stvari);

8) Rigidnost mišljenja i postojanje praznoverica i stereotipija (sklonost da se misli u rigidnim kategorijama i verovanje u mistične uzroke sudbine pojedinca);

9) Preterano interesovanje za seksualne nastranosti (njihovo osuđivanje, često pominjanje, lažno moralisanje).

ADORNO. T.W. FRENKEL-BRUNSWIK, E., LEVINSON. D.J. and SANFORD, R.N., 1950

ZAŠTO JE PRIRODA NAŠE AUTORITARNOSTI ENIGMA ZA PSIHOLOGE?

Primena Adornove analize u istraživanjima autoritarnosti na našem tlu, izazvala je zbunjenost naših psihologa:

"Ovde se nameće diskusija o nečemu specifičnom za naše uslove, što se teško uklapa u bilo koju diskusiju o autoritarnosti." (Dr. Nebojša Petrović, Putevi istraživanja autoritarnosti, str. 48)

Naime, u nekoliko tačaka Adornove skale autoritarnosti, istraživanja su kod nas pokazala **suprotne rezultate** od onih koji su dobijeni na Zapadu.

Doživljaji vlastitog Ega su kod nacističke autoritarnosti gotovo sasvim ugušeni (pod pritiskom savesti i osećanja krivice), dok su kod nas glavna pokretačka snaga (a savest i svest o sopstvenoj odgovornosti su gotovo sasvim ugušeni). Srazmerno nivou autoritarnosti, kod većine naših ispitanika, umesto sklonosti ka držanju konvencionalnih pravila, raste sklonost da se ona krše. Na primer, nacistički tip autoritarne ličnosti pokazuje sklonost da čeka na zeleno svetlo na semaforu čak i kada na kilometre nema automobila u blizini, dok prosečan predstavnik naše balkanske autoritarne ličnosti pokazuje sklonost da prelazi na crveno svetlo sa posebnim zadovoljstvom čak i ako ispred njega jure automobili. Istraživanje je takođe otkrilo da se kod nacističke autoritarnosti agresivnost više izražava prema manjinskim grupama (npr. Romima), i prema nižima u hijerarhiji (npr. prošnjacima), dok se kod nas mržnja više izražava prema onima koji su na višim pozicijama moći u društvu (npr. prema šefovima na poslu, vlasti, velikim svetskim silama). Jedno u korenu isto neodgovorno ponašanje može da rezultuje sasvim suprotnim odbrambenim mehanizmima kod različitih ljudi u zavisnosti od toga kojim pokretačkim motivima oni pokoravaju svoju volju. Postoji fundamentalna razlika između autoritarnosti onih ljudi koji su pokrenuti na revnost ponositošću ("balkansko-afrička" ili "plemenska" autoritarnost), onih koji su pokrenuti krivicom ("klasična zapadna" ili "nacistička" autoritarnost) i onih koji su pokrenuti sebičnošću ("savremena zapadna" autoritarnost).

AUTORITARNOST NACISTIČKOG TIPA - POSLEDICA KRIVICE

Kada čovek pokorava svoju volju onim motivima koje njegova sopstvena savest osuđuje, on prirodno oseća krivicu, i zbog sopstvene nečiste savesti ima iskušenje da te svoje motive samo potisne u podsvest (umesto da im se odupre). Krivica i strah prirodno rezultuju licemerstvom i formalizmom. Potiskivanje Ega se u drastičnim slučajevima može prepoznati i po emotivnoj hladnoći i strogosti, kao i disciplini koja je sama sebi cilj. Danas je možda najčešće možemo sresti kod pojedinih religioznih ljudi, ukočenog stava i hladnog izraza lica. Zbog krivice smisao ponašanja takve osobe postaje rigidan i iracionalan. Umesto da svojim postupcima odgovara na realne potrebe života, ona svojim postupcima odgovara na potrebe svoje nečiste savesti. Ona pokazuje sklonost i da čak ugrozi svoju egzistenciju slepim pridržavanjem određenih pravila i recepata ponašanja, kojima pokušava da ostvari satisfakciju svoje nečiste savesti. Zbog svog formalizma (površnosti) takva osoba ne ume da se pokaje za uzrok svog problema, već se kaje za kršenje svojih normativnih vrednosti ponašanja, koje često nemaju nikakvu vezu sa realnim uzrokom njene krivice. Zato, uprkos njenom stalnom kajanju i izvinjavanju, krivica i dalje ostaje postajući izvor rigidnosti mišljenja. Osoba više ne razmišlja o smislu svojih postupaka, već podrazumeva da treba tako i tako da se ponaša. Pravila ponašanja su sama sebi cilj. Iako takva osoba na prvi pogled deluje kao veoma odgovorna, ona je ipak veoma neodgovorna. Odgovorna upotreba razuma u cilju preispitivanja smisla sopstvenih postupaka je isključena, jer bi izazvala stres uma, koji je pod uticajem krivice blokiran u svojoj kreativnosti. Neodgovornost uma rezultuje potrebom za formiranjem kulta prema autoritetu (crkveni ili ideološki autoritet, vođa, sistem, kodeks pravila) koji sada misli i odlučuje umesto samog čoveka, i formiranjem tabua vezanih za preispitivanje smisla ponašanja. Ko u takvoj vrsti autoritarnosti misli svojom glavom, taj sumnja, a ko sumnja, on ugrožava autoritet i stabilnost sistema, i zato se shvata kao neprijatelj vere i poretka. Pored odsustva odgovorne upotrebe razuma, krivica provocira strah i paranoidnost, što predstavlja stalni izvor osećanja ugroženosti i stalni podsticaj na traženje neprijatelja i izazivanje sukoba. Motivi potisnuti u podsvest teže da se projektuju drugome, posebno onome ko je drugačiji jer ne prihvata iste konvencionalne vrednosti. Osoba opterećena krivicom je sklona da prezire upravo one osobe koje se otvoreno ponašaju onako kako bi ona sama želela, ali kako ne sme zbog sopstvene savesti i pobuđenog osećanja krivice. Mržnja kojom nacisti mrze Jevreje i Rome, ili kojom biblijski fariseji preziru carinike, ili kojom inspektor Dražfus prezire inspektora Kluzoa su upravo takve prirode. Komunizam i nacizam su u svojim postojbinama upravo bazirani na takvoj vrsti autoritarnosti. Mržnja kao izraz prezira, cinizma i gađenja prema onima koji su na nižim pozicijama moći je odlika upravo takvog nacističkog autoritarnog načina razmišljanja.

AUTORITARNOST BALKANSKOG TIPA - POSLEDICA PONOSITOSTI

Realno je da čovek koji se ponaša neodgovorno (u onom najdubljem smislu te reči) ima adekvatno osećanje krivice koje ga navodi na reformu motiva kojima pokorava svoju volju. Sposobnost samokritičkog preispitivanja je uslov odgovornog razmišljanja i odlučivanja koje čoveka uzdiže iznad njegove

biološke prirode i iznad iskušenja životnih okolnosti. Međutim, ukoliko čovek svoju volju pokorava svojoj ponositosti, on postaje sujetan i nesposoban za samokritičko preispitivanje, jer bi njime ugrozio svoj sujetni Ego. Kako sujetna osoba zbog svoje nesamokritičnosti stalno kroz život reaguje nezrelo, bez odgovorne upotrebe razuma, savesti i volje, njena ličnost vremenom postaje potpun rob velikog Ega. Iako zna da će popuštajući porivima svoga Ega da ugrozi i sopstvenu i tuđu egzistenciju, ona nema vlast nad sobom, jer nije naučila da odgovorno samokritički misli i postupa. Infantilno ponašanje se kod nas zadržava i posle navršenih godina punoletstva. Nezreo susret sa stresom života postaje odlika kojom se prepoznaje čovek Balkana kao različit od čoveka Zapada. Svi razumni principi ponašanja, svaki obzir o realnim potrebama drugih ljudi (na primer, apstinencija od duvana, ...), svaki odgovoran način ponašanja, balkanskom tipu autoritarca deluje kao navlačenje okova ropstva, za razliku od nacističkog autoritarca koji u pravilima ponašanja (kojih se slepo drži) traži izvor svoje sigurnosti. Otuda, u balkanskoj autoritarnosti, vidimo mehanizme mišljenja i ponašanja suprotne nacističkoj autoritarnosti. Dok krivica nacističke autoritarnosti rezultuje kompleksom niže vrednosti, sujeta balkanske autoritarnosti rezultuje kompleksom više vrednosti. Za razliku od nacističke autoritarnosti gde savest (krivica) potiskuje Ego u podsvest, ovde kod nas, sujetni Ego ugušuje svest o sopstvenoj odgovornosti, pa jedno, u korenu isto neodgovorno ponašanje, rezultuje sasvim suprotnom reakcijom - nacističku autoritarnost odlikuje licemerstvo, formalizam i disciplina, a balkansku autoritarnost odlikuje otvorena neodgovornost, primitivizam i divljaštvo. Vekovni problem našeg čoveka, možda najdublje otkrivaju reči vladike Petra Petrovića Prvog izgovorene pre oko dva veka: "Ja s mojom najvišom žalošću i plačem i vidim da ste vi sami sebe i svojoj deci najviši krvnici i neprijatelji duševni i tjelesni i da svi đavoli i svi vaši neprijatelji od svijeta ne bi mogli toliko zla, ni toliko štete i sramote vam učiniti, koliko vi sami sebe činite. Vi se ne možete krvi bratske nasititi, vaša slava, vaše poštenje vaša pohvala i dika i vaše junaštvo stoji u vašu domaću rat i neslogu, u koju najvišu svoju sreću i radost nahodite. Ne bi vam ugodno, da vas ljudi od svijeta nazivaju dobrim i poštenim narodom, kako sam pređe reka, da vam budu tuđi gradovi i pazari otvoreni, i da imate uvažavanje kao i ostali narodi evropski, nego je vam draže i milije, da vas nazivaju zlim, bezakonim i samovoljnim narodom, da stime i pristupa nidgje nemate i da vas čeraju kako hajduke i razbojnike."

POREKLO PONOSITOSTI I SUJETE

Ponositost je uvek srazmerna nepoštovanju čoveka jer ona i jeste posledica nepoštovanja sebe i drugoga. Naime, kada sujetna osoba ne bi imala uobraženu sliku o sopstvenoj veličini, ona bi samu sebe mrzela, jer joj nedostaje elementarno poštovanje prema samoj sebi. Da bi sačuvala samu sebe od posledica sopstvenog nepoštovanja ona zato i postaje ponosita (opterećena svojim vrednostima), a zatim i sujetno osetljiva (uvredljiva i sklona sukobima) po pitanju svojih vrednosti u sopstvenim i tuđim očima.

Nacionalizam kod nas najčešće predstavlja projekciju sujete na opšti plan. Kada sujetna osoba ne bi imala preувеличанu sliku o vrednosti svoje sopstvene nacije, ona bi svoju naciju mrzela. Toliko malo ljubavi prema svojoj naciji ima, da mora da bude nacionalista da bi mogla da je voli. Dakle, sujeta i sujetni

nacionalizam je mehanizam odbrane onih ljudi koji nemaju ljubavi prema sebi i prema sopstvenoj naciji. Tek u kriznim situacijama se može jasno otkriti prava priroda "altruizma" ljudi koje pokreće sujeta, pa će tada pokazati spremnost da žrtvuju i svoja nacionalna prava, pa i same živote pripadnika sopstvene nacije, samo da bi izbegli poniženje svog susednog Ega, što tada otkriva da njihovom nacionalizmu nije cilj dobrobit samog naroda, niti nacionalna i ljudska prava, već iracionalni porivi njihovog Ega. Kako ne voli sebe i druge ljude, već njihove vrednosti, ponosita osoba pokazuje spremnost da žrtvuje i sebe samu i druge ljude radi razloga zbog kojih voli sebe i druge. Verovatno smo već čuli da one besmislene parole za vreme rata koje otkrivaju takve iracionalne motive ljudskog srca: "Do poslednjeg čoveka ćemo se boriti da se ne izvrši genocid nad nama!" Naravno da ne postoje ljudi radi svojih vrednosti, već vrednosti postoje radi ljudi. Sama sujeta osetljivost balkanskog autoritarca prirodno rezultuje njegovom uvredljivošću i sukobima sa drugima. Zato je licemerno kada naše sveštenstvo iznosi narodu uzvišene fraze jevanđelja o ljubavi prema neprijatelju i međusobnoj slozi, a prethodno te iste ljude otruje pričama o korenima, srpstvu i tradiciji. Osoba kojoj je zapaljena ponositost, sujeta i gordost, prirodno rađa sukobe sa svima koji ne podražavaju uobraženu i nesamokritičku sliku o njenoj sopstvenoj veličini. Sama crkva biva hendikepirana u svom nastojanju da narod povede na reformu karaktera, jer bi kritikom opštenarodnih greha povredila sujetni Ego naroda, i samim tim bi izgubila svoje pozicije koje su u narodu i izgrađene zahvaljujući njenom laskanju nacionalnoj i verskoj sujeti. Laskanje sujeti, kroz zloupotrebu nacionalnih osećanja i tradicije, rezultovalo je time da ljudi srazmerno svojoj religioznosti pokazuju, ne manju, nego veću sklonost ka netoleranciji i nepoštovanju drugog čoveka, upravo zbog pomenute sujetne preosetljivosti i uvredljivosti. Istraživanje koje je obelodanio Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu otkriva "da najniže skorove **spremnosti za pomirenje** postižu oni koji se deklarišu kao 'ubeđeni vernici koji prihvataju sva učenja svoje religije i po njima se ponašaju'. Potom slede vernici koji ne prihvataju baš sve zahteve svoje vere, koji takođe imaju niže skorove od ostalih neodlučnih, nezainteresovanih i nereligioznih." (Dr. Nebojša Petrović, Psihološke osnove pomirenja, 265, 2005). Zapazimo da najčešći izvor sukoba kod nas nije, kao u nacističkoj autoritarnosti, posledica projekcije potisnutih motiva prema manjinskim grupama koje se ponašaju "nedolično" i "primitivno", već je posledica povredene sujetne Ega od strane onih koji mogu da taj Ego povrede. Otuda balkansku autoritarnost odlikuje izražena mržnja prema onima koji su na višim pozicijama moći, za razliku od nacističkog tipa autoritarnosti koji je sklon da gaji prezir prema manjinskim grupama.

SUJETA REZULTUJE FORMIRANJEM PLEMENSKE SVESTI

Kako je zbog svoje sujete zavisna od toga šta će drugi o njoj da misli, sujeta osoba je sklona da žrtvuje načela poštenja i pravičnosti da bi zadržala odobravanje zajednice. Ako pođemo od poznatog prepisivanja na ispitima, pa preko rođaćkih veza, stići ćemo čak do zločina protiv čovečnosti učinjenih u ime vere i nacije. Dok prepisivanje na času ima pokriće pred savešću prijatelja, zločini učinjeni u ime vere i nacije imaju pokriće pred savešću čitave zajednice. Izopačava se predstava o pravom prijateljstvu i pravičnosti, pa onaj ko odbija da saučestvuje u

nepravdi biva proglašen izdajicom, a strah od takvog etiketiranja ne može da podnese onaj ko se pokorava svojoj sujeti.

Sujeta je osnov formiranja plemenskih odnosa i plemenskog izopačenja predstave o dobru i zlu. Na pitanje "Šta je za vas zlo?" poglavica afričkog plemena odgovara: "Zlo je kada nas susedno pleme napadne i opljačka!" A na pitanje "Šta je za vas dobro?" on odgovara: "Kada to isto mi uradimo njima!"

Nosioci takve autoritarnosti kod nas zastupaju da su ličnosti sa haških poternica "nacionalni junaci", bez obzira na to da li su ubice, zato što su se "borili za interese naše nacije!". Dakle, plemenska svest je odlika i naše psihologije. Ne gleda se kakav si, već za koga si. Ako bi se gledalo **kakav** je ko, a ne **za koga** je, onda bi se takvim kriterijumom osudili sopstveni loši motivi, koji za razliku od nacističke autoritarnosti nisu skriveni i potisnuti. Zato se balkanski autoritarac odriče apsolutnih kriterijuma dobra i zla (koji su, na primer, definisani sa Deset zapovesti i koji gledaju "kakav je ko"), pa umesto njih formira subjektivni kriterijum plemenskog načina razmišljanja ("za koga je ko" "ko nije za naš kult, on je protiv nas"). Posledice takvog načina razmišljanja su katastrofalne. Onaj ko ne podražava kulturni odnos prema zajednici, ko radi njega nije spreman da žrtvuje načela poštenja i pravednosti, proglašava se izdajnikom i neprijateljem, a onaj ko se bori za kult zajednice, proglašuje se i herojem pa makar bio i ubica. Svest o ličnoj odgovornosti ne postoji, već su za sve krivi "oni drugi". Kult pruža izgovor za svako zlo koje se čini u njegovo ime, jer su "plemenski ciljevi sveti". Naravno, plemenski ciljevi mogu biti klasni, partijski, nacionalni, verski, ili neki drugi, ali uvek uvijeni u formu trenutno aktuelne ideologije.

SAVREMENA ZAPADNA AUTORITARNOST - POSLEDICA SEBIČNOG SENTIMENTA

Za razliku od klasične zapadne autoritarnosti koja je utemeljena na krivici, i balkanske, koja je utemeljena na sujeti, savremena zapadna ("američka") autoritarnost je utemeljena na sebičnim motivima, tj. na sebičnom sentimentu. Za razliku od klasične zapadne autoritarnosti, koja je najizraženija na području katoličkih zemalja centralne Evrope, savremena zapadna autoritarnost je najizraženija na području protestantskog sveta. Ona predstavlja odbrambenu reakciju čovekove nečiste savesti na moralnu degradaciju i duhovno zahlađenje savremene zapadne civilizacije. Njeno odricanje od uzvišenih moralnih i prosvetiteljskih vrednosti, kao odliku savremenog američkog društva, otkriva dr. Bendžamin Spok u svom delu "Kako negovati i odgajati dete":

"Izgubili smo naše uverenje o svrsi ljudskog postojanja. Retko je koje dete u SAD odgojeno tako da zaista veruje kako mu je cilj da služi porodici, svojoj zemlji ili Bogu. ... Međutim, smatram da bi mnoga naša deca rasla srećnija kad bi stekla uverenje u detinjstvu da je najvažnije za čoveka da služi čovečanstvu i da živi prema tom idealu."

Odricanje od načela prosvetiteljstva, koja su zapadni svet izveli iz tame srednjeg veka, rezultovalo je ponovnom eskalacijom zla, i samim tim potrebom da se neodgovorna savest umiri novim modelom autoritarnosti.

Kao mehanizam odbrane protiv sopstvene nečiste savesti, kao i protiv hladnoće sopstvenog srca, čovek je sklon da kod sebe pobuđuje sentimentalna osećanja. Umesto da su njegova dela pokrenuta nesebičnom ljubavlju, što bi zahtevalo reformu njegovih motiva i karaktera, on se zadovoljava promenom koja nije dublja od njegovih osećanja. Protiv kamenosti i hladnoće sopstvenog srca on se bori patetičnošću.

Dok u balkanskoj autoritarnosti čovekova savest i odgovornost biva ugušena sujetnom uobraženošću, dotle, u savremenoj zapadnoj autoritarnosti ona biva ugušena sentimentalnim osećanjima, isto onako kako se tabletom protiv bolova ne rešava sam uzrok bolesti, već samo neprijatan simptom. Međutim, iako su obe autoritarnosti izraz iste neodgovornosti, zašto se samo za balkansku autoritarnost govori da je "primitivna" i "gruba"? Uzrok je u razlici između njihovih suštinskih motiva. Dok sujetna osoba, koja je nosilac balkanske autoritarnosti, robuje umnoj zabludi o sopstvenoj vrednosti i veličini (svojoj uobraženosti), dotle sebična osoba, koja je nosilac savremene zapadne autoritarnosti, robuje svojim osećanjima. Dok će balkanski autoritarac, zbog svoje sujete, da učini svako zlo da bi odbranio uobraženu sliku o sopstvenoj veličini, ne mareći za sukob sa drugim ljudima kojim će izazvati gubitak svojih smirenih ili sentimentalnih osećanja, dotle će savremeni zapadni autoritarac, iz sebičnosti, da učini sve da bi sačuvao svoja prijatna osećanja, izbegavajući svaki sukob sa drugim ljudima. Sve što bi moglo da povredi nečija osećanja, i samim tim da ugrozi zadovoljenje sopstvene sebičnosti, pa makar to bio i glas sopstvene savesti, ili moralni ukor pravog prijateljstva, proglašava se neprijateljem koji ugrožava mir i sreću među ljudima.

Kako je nosilac zapadne autoritarnosti rob svojih osećanja, a kako je normalno da osećanja zavise od okolnosti, on je sklon da odgovornost za svoje nezrele životne reakcije prebacuje na nepovoljne uticaje sredine. Umesto da se bori protiv samih slabosti na nivou motiva, on vodi borbu samo protiv spoljnih uticaja. Kako se odriče svesti o ličnoj odgovornosti, postaje zavistan od države koja mu sada spolja obezbeđuje mir i građansku sigurnost represivnim putem (što formira autoritarnu svest i jača totalitarnost političkog sistema ka modelu istočnjačkih despotija). Kao vrhunac nezrele reakcije, on je sklon da primenjuje odbrambene mehanizme racionalizacije i odricanja, kreirajući kod sebe osećanja koja nisu adekvatna stvarnosti (osmeh na licu koji nema svoj izvor u odgovarajućoj životnoj realnosti), opravdavajući zlo oko sebe najbesmislenijim izgovorima. On se trudi da razume ljude oko sebe, ne zato što ih voli, već da bi mogao da ih voli.

Kako se u takvoj autoritarnosti glas savesti ugušuje, a prijatna osećanja uzdižu kao vrhovna vrednost, pitanje dobra i zla se relativizuje i definiše na veoma površan način: "Greh nije greh ukoliko se izražava na prirodan način i ukoliko ne ugrožava druge." (Anton Sandor La Vej) Dakle, greh nije definisan karakterom pobuda koje čoveka pokreću, već se smatra neprimerenim samo ako ugrožava drugog čoveka. Ta savremena zapadna autoritarnost često predstavlja rat protiv ljudske savesti, koji se izgovara reakcijom na hladnoću klasične zapadne autoritarnosti nacističkog tipa, i zato ona predstavlja svojevrsnu negaciju Adornove skale autoritarnosti. Dok je klasična zapadna (nacistička) autoritarnost utemeljena na opterećivanju krivicom, dotle je savremena zapadna autoritarnost utemeljena na

ugušivanju glasa savesti (kao da je imanje savesti nekakav problem). Dok prvu odlikuju rigidni i slepi principi mišljenja i ponašanja, drugu odlikuje gubljenje svih apsolutnih vrednosti i potpuna relativizacija kriterijuma dobra i zla. Dok će zastupnik nacističke autoritarnosti da homoseksualce šalje u gasnu komoru, dotle će zastupnik savremene zapadne autoritarnosti da legalizuje homoseksualnost kao da je ona normalna samim tim što je prirodna. Dok prvu autoritarnost odlikuje netolerantnost, strogost i surovost prema grešniku, drugu odlikuje tolerantnost prema samom grehu. Dok prvu odlikuje ugušivanje i potiskivanje prirodnih motiva, drugu odlikuje legalizovanje prirodnih motiva kao da su oni ispravni i dobri samim tim što su prirodni. Time se, naravno, čovek odriče odgovorne upotrebe razuma, savesti i volje, kao da su oni nekakva greška u postanku čoveka, koja ga je unazadila, a ne uzdigla iznad njegove determinisanosti prirodom i okruženjem. Razumna analiza sebičnih motiva bi pokazala da sebičnost nema za cilj ni sopstveno ni tuđe dobro. Sebičan čovek pokazuje sklonost da radi svog užitka ugrozi i sopstvenu i tuđu egzistenciju. Njemu je važnije kako se oseća, nego da li je to što radi zaista dobro. Zato se razumna analiza kvaliteta suštinskih motiva, a samim tim realnog čovekovog stanja, proglašava tabuom u koji ne sme da se dira, dok se površno pitanje "Kako se osećaš?" postavlja na mesto vrhovnog kriterijuma čovekovog dobra i njegovog najvišeg duhovnog ostvarenja. Kao što klasična i balkanska autoritarnost imaju svoj izražaj u religiji, tako je ima i savremena zapadna autoritarnost koja je, u zadnjih vek i po, postala odlika savremenog protestantizma (uglavnom takozvanih "evanđeoskih" verskih zajednica), kod nas u pravoslavlju "bogomoljačkog" pokreta, a u katoličanstvu "karizmatičkog" pokreta. Predstavljanje ljubavi kao raznežene sentimentalnosti koja ne pravi razliku između dobra i zla, obezvređivanje važnosti Deset Božjih zapovesti, pa čak i verovanje da su one ukinute Hristovom žrtvom na krstu predstavlja priklanjanje savremenog hrišćanstva duhu savremene zapadne autoritarnosti.

PRIRODA AUTORITARNOSTI RAZLIČITOG STRANAČKOG OPREDELJENJA

Istraživanje je pokazalo da je klasični zapadni (nacistički) tip autoritarnosti kod nas mnogo manje zastupljen u odnosu na naš balkanski (plemenski) tip autoritarnosti. Balkanski tip autoritarnosti je najviše zastupljen u glasačkom telu SRS-a, koje predstavlja značajan procenat naše ukupne populacije, dok je nacistički tip autoritarnosti zastupljeniji u glasačkom telu DSS-a, nego kod radikala. Kada predsednik radikala Vojislav Šešelj u Skupštini kida mikrofone, to najviše raduje glasačko telo samih radikala, dok najviše sablazni pripadnike glasačkog tela bivšeg DOS-a. Istraživanje je pokazalo da prema Amerikancima i masonima veću agresivnost pokazuju pristalice Srpske Radikalne stranke, nego pristalice Demokratske stranke Srbije, dok pristalice Demokratske stranke Srbije pokazuju veću agresivnost prema prošnjacima i Romima, nego radikali. (Dr. Nebojša Petrović, Putevi istraživanja autoritarnosti, Beograd 2001, str. 80) Pozivanje na slepa pravilan ponašanja (umesto na smisao), formalizam i inhibicija osećanja su veća odlika glasačkog tela DSS-a nego glasačkog tela drugih stranaka.

Glasačko telo Demokratske stranke je u odnosu na glasačka tela ostalih stranaka najmanje autoritarno, ali ga više od drugih odlikuje savremena zapadna autoritarnost, i zato iskušenje da se

za sprovođenje uzvišenih demokratskih načela ne bori iskreno i samopožrtvovano kako to dolikuje istinski prosvetljenim demokratama, već iz potrebe za ličnim sebičnim mirom.

Nosilac savremene zapadne autoritarnosti će insistirati da se sudi haškim optuženicima, ali ne prvenstveno zato što su oni krivi, već zato što je to korisno za državu i narod. Pojam apsolutnog dobra nije vrhunski ideal savremenog zapadnog autoritarca, već njegov sebičan interes.

FUNKCIJA POLITIKE I POLITIČARA U NAŠOJ AUTORITARNOSTI

Zbog autoritarne svesti politika kod nas ima pogrešnu funkciju. Od političara se stalno traži nemoguće. Ono što naš čovek sam treba da pruži svojoj zajednici, on to traži od države. On se odriče sopstvene odgovornosti i prebacuje je na sistem i političare. Politika nije u stanju da rešava karakterne probleme naroda. Njih mora da rešava svaki pojedinac sam sa sobom.

Kada se većina ljudi ponaša neodgovorno, prirodno se formira totalitarni režim, zato što sami ljudi traže autoritet moći koji će na sebe da preuzme odgovornost da narodu obezbedi građansku sigurnost. Što su ljudi gori, njihova potreba za intervencijom vlasti, za njenom kontrolom nad ljudima je veća, pa je sistem totalitarniji. Pored totalitarnosti sistema koja je nusprodukt problema ljudskog greha, krivica zbog greha rezultuje fanatičnošću ideologije (vrlo često i religije) koja je utoliko fanatičnija ukoliko je potreba ljudi za opravdavanje njihovih postupaka pred njihovom savešću veća.

Sprovođenje principa zapadne demokratije u područjima sveta gde ljude odlikuje izraženo neodgovorno ponašanje, rezultuje porastom međusobnih sukoba jer su ljudi navikli da neko drugi misli umesto njih i da ih neko drugi kontroliše umesto sami sebe da kontrolišu. Odsustvo totalitarizma rezultuje eskalacijom sukoba i kriminala, koji onda pružaju totalitarnim liderima izgovor za neophodnost totalitarne vlasti. Sama totalitarna vlast, da bi opravdala svoje postupke, traži podršku crkve (ili nekog drugog nosioca zvanične ideologije), a crkva, da bi nadoknadila nedostatak svog duhovnog autoriteta nad narodom, traži potporu državne vlasti. Samo rušenje takvog sistema, bez uklanjanja njegovih temelja koji su u pogrešnim principima mišljenja i ponašanja samih njegovih nosilaca - ljudi, ne predstavlja nikakvo dublje ni trajnije rešenje problema.

ON JE OTIŠAO, ALI SMO OSTALI MI

Kao što se naš narod ponadao da će odlaskom Miloševića sa vlasti 5. oktobra 2000. godine društvo krenuti stazom dobrih reformi, tako je i pre jednog veka poverovao da će samo ubistvo kralja Aleksandra Obrenovića 29. maja 1903. godine da znači istorijsku prekretnicu u bolju budućnost. Književnik i satiričar Radoje Domanović, koji je i sam trpeo kao žrtva diktature obrenovićevskog režima, nije imao iluzija da bi promene u političkom rukovodstvu zemlje mogle ostvariti željene ideale:

- Šta ćeš sada da pišeš? - pitali su me mnogi posle 29. maja nekako pakosno - nema više za tebe materijala!
O publiko srpska, dobičino moja, kako si grdno prosta i naivna. Prošao je 29. maj, ali smo ostali mi. Mi isti onakvi kakvi smo i pre bili." (Radoje Domanović, "Stradija", broj 1, 1903)

Istorija kao da nikako ne uspeva da nas nauči da političke promene nikada nisu bile u stanju da ostvare mir i blagostanje među ljudima. Zašto? Kao što je Domanović primetio, diktator je otišao, ali smo mi ostali isti. Promenila se vlast, ali ne i sam narod. Narod je ostao isti, sa svim onim slabostima koje su dotle bile temelj vladavine totalitarnog režima nad njime, i koje su ostale kao snaga njegovih budućih totalitarnih režima. Dakle, nije dovoljno da se samo vlast promeni. Potrebno je da se promenimo mi kao narod.

IZLAZ IZ AUTORITARNOSTI JE U PROSVEĆIVANJU NARODA

Kako čoveka čini autoritarnim strah od susreta sa sopstvenom odgovornošću za svoje motive i postupke, realno je da će preuzimanjem svoje odgovornosti na sebe samog, čovek biti oslobođen od potrebe za autoritarnošću. Razumna analiza smisla i motiva sopstvenih postupaka i voljno odupiranje motivima koje je savest osudila kao greh jeste uslov čovekovog odgovornog bitisanja. Osvešćivanje čoveka o njegovu ličnu odgovornost je temelj njegove prosvetljenosti:

"Prosvetljenost je čovekovo napuštanje vlastite nezrelosti koju je sam sebi nametnuo. Nezrelost je nemoć da se svoj razum upotrebljava bez vođstva nekog drugog. ... Lenjost i kukavičluk su uzroci zbog kojih tako veliki deo ljudi, premda ih je priroda odavno oslobodila od tuđeg upravljanja, ipak dragovoljno do kraja života ostaje nezreo i zbog kojih drugima biva sasvim lako da im se nametnu za njihove tutore. Veoma je udobno biti nezreo. Ukoliko imam ... dušebrižnika koji umesto mene ima savest ... onda, zacemento nije potrebno da se sam trudim. Nema potrebe da mislim kada mogu samo da platim; neko drugi će već za mene preduzeti mrski posao. ... Pošto su najpre zaglupeli svoju domaću stoku, brižljivo sprečavajući da se ta mirna stvorenja ne odvaži ni na jedan korak iz dupka u koji su ih zatvorili, ti tutori posle ukazuju na opasnost koja im preti ako pokušaju da idu sami." (Emanuel Kant, Um i sloboda, 43)

Demokratski poredak zahteva ljude demokratske svesti. Mi ne možemo stalno kao neki paraziti da živimo zakačeni o ivicu Zapadne civilizacije i da se grebemo o njene tekovine. Da bi ušli u Evropu treba da prođemo kroz onaj proces moralnog i duhovnog preporoda kroz koji je ranije u istoriji prošla civilizacija Zapada, a koje mi do sada nismo iskusili, zbog čega još uvek čamimo u mraku svog vekovnog primitivizma i zaostalosti. Preko hiljadu godina je civilizacija Zapada čamila u totalitarizmu svog tamnog srednjeg veka, bez ikakvog kulturnog, naučnog i privrednog prosperiteta; i mi treba da proučavamo procese koji su nju izvukli iz srednjeg veka, a da se čuvamo onih koji je vraćaju nazad. Proces reformacije i prosvetiteljstva je naša nacionalna životodavna neophodnost.

* * *

Istraživanje na osnovu kojeg je urađen ovaj rad je prezentovano na ovogodišnjem domaćem kongresu antropologa (2004. godine). Istraživanje su uradili antropolog Dušan Obradović, psihijatar Lidija Čuk Jovanović i istraživač Miloš Bogdanović.

Materijal (u kompjuterskom formatu) koji predstavlja dublju analizu ovog fenomena tražite preko emaila: milos@enlite.org, ili na telefon 064-15-15-092.